

A. ŠOPENHAUERIO GIMIMO 200 - OSIOMS METINĖMS

A. ANDRIJAUSKAS

A. ŠOPENHAUERIO MENO FILOSOFIJA

Iracionalistinė A. Šopenhauerio (1788—1860) meno filosofija tarsi simbolizuoja Vakarų Europos filosofinės minties posūkį iš klasikos į šiuolaikines meno filosofijos koncepcijas. Brėsdamas toje pačioje intelektualinėje dirvoje, kurioje tarpo ir pokantinė vokiečių klasikinio idealizmo meno filosofija, A. Šopenhaueris gvildeno daugelį vokiečių klasikinio idealizmo atstovų idėjų, neretai suteikdamas joms kitokią prasmę. Kita vertus, būdamas niūrių Restauracijos laikų ideologu, jis linko į švietėjų humanistinių idealų griovimą. A. Šopenhauerio meno filosofija tarsi užima tarpinę vietą tarp vokiečių klasikinio idealizmo ir „neklasikinių“ („krizinių“) meno filosofijos koncepcijų, ryškėjančių S. Kierkegoro ir F. Nyčės veikaluose. Su šiais mąstytojais ji sieja iracionalizmas, atsiskyrimas tradicinio metafizinio filosofavimo stiliaus, dėmesys žmogaus būties, kūrybos klausimams, polinkis į filosofinės problematikos estetizavimą, situatyvines kategorijas.

Savo filosofijos originalumą A. Šopenhaueris išvelgia „jos artimume ne mokslui, o menui“. Mene jis mato aukščiausią žmogaus būties įsikūnijimą, galingą jėgą, išaukštinančią visa, kas žmogiška. Gvildendamas meno ir mokslo santykius, A. Šopenhaueris išlieka romantizmo epochos sūnum. Meninį („tikrąjį“) pažinimą jis atriboja nuo mokslinio (praktinio): mat pirmasis, kaip „genialus“, nepriklauso nuo logikos dėsnių, o antrasis, kaip „protingas“, besąlygiškai jiems paklūsta. Menas A. Šopenhauerio koncepcijoje tampa nuostabiausiu „fleur de vie“, išskirtiniu reiškiniu, lemiančiu žmogaus būties prasmę.

Jaunystėje, veikiamas romantizmo, A. Šopenhaueris vos nesutapatina filosofijos su menu. Vėliau jis teigia, kad filosofija yra „pusiaukelėje“ tarp meno ir mokslo. Filosofija esanti iš esmės taip pat menas, mokslas ji yra tiek, kiek savo meninį pasaulio pažinimą gali susisteminti, išreikšti sąvokomis. Taip A. Šopenhaueris pereina prie tezės apie mus supančio fenomenalaus ir noumenalaus pasaulio dvilypumą. Graikų kalbos žodis „noumenon“ filosofijoje dažniausiai reiškia „racionalus“ (išimtį sudarė Kanto terminas „daiktas savaime“). A. Šopenhaueris suteikia šiam žodžiui aukščiausios (jo požiūriu) realybės, t. y. aklos ir iracionalios „valios“, prasmę. Mokslas, veikiamas „nesąmoningos“ valios, galįs

atskleisti tik fenomenalius, t. y. paviršutinius, santykius. Tačiau tam tikrais atvejais subjektas, išsivadavęs iš „valios“ įtakos, geba pakilti į aukštesnį idėjų esmės lygmenį, kuriame viešpatauja filosofija ir menas. Retkarčiais filosofija pakyla aukščiau meno, nes sąvokomis pasiekia pačią idėjų pasaulio substanciją. O meno tikslas — ištraukti žmogų iš kasdienio gyvenimo beprasmybės, įvykių tėkmės ir meniniais vaizdais atskleisti „tikrąjį“ idėjų pasaulį. Šitaip A. Šopenhaueris pasisako prieš visuomeninę meno funkciją. „Tobulą“ metafizinę idėjų „antipasaulį“ keldamas aukščiau prieštaravimų draskomo realaus pasaulio, A. Šopenhaueris siekia pateisinti pesimistinę, individualistinę pasaulėžiūrą, ezoterinę estetizmą, aktyvios visuomeninės veiklos vengimą. Taigi kitaip negu I. Kantas, J. G. Fichtė ir G. Hėgelis, kurie aukštino mokslą, A. Šopenhaueris skelbia meno prioritetą. Jis sako, kad „menas gali pateikti mums kur kas daugiau atradimų negu visi mokslai kartu paimti“¹. Tačiau toks pažintinės meno funkcijos išaukštinimas pasirodo besas apgaulingas, nes meninio pažinimo sferą A. Šopenhaueris apriboja tik *nematerialia*, identiška platoniskajai idėjai forma.

Meno filosofijoje A. Šopenhaueris remiasi tomis pačiomis analogijomis tarp filosofinės ir meninės kūrybos kaip ir romantikai. Jo siekimas sukurti meninę-kontempliatyvią filosofiją, V. Vindelbando žodžiais tariant, „buvo pažymėtas epochai būdingu siekimu realizuoti glaudų poezijos ir filosofijos ryšį“². Todėl niekas jam nebuvo toks svetimas kaip G. Hėgelis, kurio absoliutaus idealizmo sistema siekė šį susiliejamą panaikinti ir pertvarkyti filosofiją į grynąjį mokslą, besiremiantį sąvokomis. Išvalgusis G. Hėgelis jautė tuos pavojus, kurie glūdi begalės siekimų kupinoje romantikų meno filosofijoje. Romantizmas, sako G. Hėgelis, panaikino bet koki „apibrėžtumą“ ir išvedė meną už jo paties ribų³. Šis meno „išsiveržimas“, G. Hėgelio įsitikinimu, simbolizuoja žmogaus užsisklendimą suabsoliutintame vidiniame pasaulyje, kuris tampa svarbiausiu naujojo meno turiniu.

Intravertiškas filosofijos subjektyvėjimo procesas, įgavęs platų mastą romantikų koncepcijose, giliai paliečia ir A. Šopenhauerį. Jis pavydulingai gina abejotiną savo filosofijos originalumą ir kartu nori apsiriboti nuo sąsajų su romantikų pasaulėžiūra ir ypač F. Šelingu, laikiusiu meną privilegijuotu Absoliuto pažinimo instrumentu. Norėdamas įveikti subjektyvųjį romantinės filosofijos neapibrėžtumą, A. Šopenhaueris priverstas išsaugoti sisteminių, metafizinį-spekuliatyvinių savo filosofijos pobūdį. Čia ir atsiskleidžia komplikotas A. Šopenhauerio požiūris į romantikus: jį erzino ir jau nebegalėjo patenkinti perdėm laisvas romantikų filosofavimas; kita vertus, jį traukė romantikų sintetiniai siekiai, jų intuityvizmas ir ypač *estetizmas*. Estetizmas — tai ne kokia nors šalutinė

¹ Шопенгауер А. Поли. собр. соч.— М., 1906.— Т. 3.— С. 737.

² Виндельбанд В. История новой философии.— Спб., 1905.— Т. 2.— С. 300.

³ Жг.: Гегель Г.-В.-Ф. Эстетика.— М., 1969.— Т. 2.— С. 235.

A. Šopenhauerio metafizinės doktrinos dalis, o pagrindinis jos nervas, lemiantis bendrą iracionalų jo meno filosofijos pobūdį.

A. Šopenhaueris kritikavo savo pirmtakus dėl to, kad jie teoriškai nepaaiškino grožio esmės. Ši kritika, būdama teisinga J. Vinkelmano atžvilgiu, darėsi lėkštoka, kai atsigrežė į vokiečių klasikinį idealizmą. Kaip parodo autoritetingas vokiečių klasikinio idealizmo žinovas V. Asmusas⁴, tikras filosofinės estetikos pradininkas buvo I. Kantas, kuris meno grožio teoriją sąmoningai siejo su filosofijos principais. Šią tradiciją tęsė I. Kanto sekėjai — J. G. Fichtė, F. Šelingas, G. Hėgelis, taip pat A. Šopenhaueris, kuris meno filosofijos istorijoje daugiausia reiškėsi kaip filosofas.

Svarbiausiu meno tikslu A. Šopenhaueris laiko grožio idėjos įprasminimą, t. y. lieka ištikimas humanistinei klasikinės meno filosofijos tradicijai, nes iracionalios valios pasaulyje įteisina grožio egzistavimą. „Visas pasaulis, kaip vaizdinys,— rašo filosofas,— yra tik valios regimybė, o menas — šios regimybės sklaida, *camera obscura*, kuri parodo daiktus šviesesnius, suteikia mums galimybę geriau pamatyti visumą“⁵. Taip menas (genijaus kūrinys) A. Šopenhauerio koncepcijoje tampa adekvačiu grožio idėjų esmės pažinimo „instrumentu“. Išlaisvindamas žmogų iš kasdienybės rūpesčių, menas suteikia galimybę pažinti tikrąją, metafizinę pasaulio reiškinių ir žmogaus dvasios esmę.

Kitaip negu J. V. Gėtė, F. Šileris ir vokiečių klasikinis idealizmas, kurie matė grožio ir meno vertę žmogaus prigimties prieštaravimų „sutaikyme“ ir „iškilime“ viršum jų, A. Šopenhaueris maksimaliai pabrėžtame menininko susvetimėjime (nutolime nuo aplinkinio pasaulio) išvėlgia gyvybingąjį meno šaltinį. Jo įsitikinimu, „tikrasis“ menas gali gimti tik iš didžios kančios ir nusivylimo. Šią mintį, išsakomą jau romantizmo meno filosofijos gelmėse, A. Šopenhaueris aktualizuoja, o jos plėtojimą palieka S. Kierkegorui, F. Nyčei, egzistencialistams bei intuityvistinės meno filosofijos kūrėjams.

Atsižvelgdamas į skirtingas valios objektyvacijos formas, A. Šopenhaueris formuluoja meno rūšių teorijos principus. Kai kurie jo koncepcijos bruožai panašūs į analogiškas F. Šelingo ir G. Hėgelio koncepcijas. A. Šopenhauerio meno rūšių teorijoje hėgeliškos „idėjos“ vaidmenį atlieka kosminė valia, kuri įvairiose meno rūšyse skirtingai objektyvuojama. A. Šopenhauerio meno rūšių teorija, kaip teisingai teigia T. Munro, savo pobūdžiu yra „ne menų klasifikacijos, o menų evoliucijos ir jų hierarchijos teorija“⁶. Meno rūšys, anot A. Šopenhauerio, skiriasi viena nuo kitos tik meninės kalbos specifika, nes jų visų galutinis tikslas — idėjos atskleidimas. Mintis apie idėjos įkūnijimą mene neabejotinai perspektyvi. Jos dėka filosofas atsistoja į vieną gretą su šviesiausiais savo epochos protais.

⁴ Žr.: Асмус В. Ф. Немецкая эстетика XVIII века.— М., 1962.— С. 161.

⁵ Шопенгауер А. Мир как воля и представление.— Т. 1.— С. 277.

⁶ Munro T. Les arts et leurs relations mutuelles.— Paris, 1954.— P. 160.

A. Šopenhauerio meno rūšių sistemoje kiekviena meno rūšis atitinka tam tikrą iracionalios valios raidos pakopą — iš inertiškų materialių formų į rafinuotą dvasingumą. Žemiausia iš menų — architektūra. Toliau — dirbtinių kaskadų, tvenkinių ir fontanų komponavimo menas, sodų architektūra, skulptūra, tapyba, poezija. Meno rūšių teorijos centre — muzika. Jos aukštinimas tampa vienu įtaigiausių A. Šopenhauerio metafizikos leitmotyvų. Filosofas pagilina ir susistemina kai kuriuos romantikų (L. Tyko, Novalio, V. M. Vakenroderio) požiūrius į muzikos esmę, suteikia jiems universalesnę filosofinę prasmę. A. Šopenhauerio meno filosofiją beveik galime interpretuoti kaip „muzikos filosofiją“. Daugeliui romantikų muzika artima savo subjektyvia dvasia. Aukštindami muziką, jie mato joje adekvačią „tikrojo“ meno egzistavimo formą. L. Tykas ir Novalis suvokia muziką ne tik kaip tiesioginę Visatos harmonijos apraišką, bet ir kaip tikriausią „žmogiškosios“ būties išraišką. Romantikų meno filosofijos veikiamas, A. Šopenhaueris muziką laiko paslaptingu pasaulinės valios balsu, sintetinančiu visų menų atradimus: „Jeigu rastume visiškai teisingą, absoliutų ir detaliausią muzikos paaiškinimą, jeigu pavyktų detaliai atkurti jos raišką sąvokomis, tai turėtume tikrą pasaulio vaizdą, kuris būtų tikroji filosofija“⁷.

Toks muzikos iškėlimas ir reikalavimas, kad lygiavimasis į ją būtų visų menų siekis, palieka gilių pėdsakų vėlyvesnėje meno filosofijoje bei meno praktikoje. Šis sūkis atgimsta XX a. pradžioje, grindžiant modernistinio meno subjektyvumą ir voliuntariškumą.

Svarbų vaidmenį vėlyvesnės meno filosofijos ir ypač modernistinio meno raidoje suvaidino A. Šopenhauerio koncepcija apie genijų ir meninės kūrybos procesą. Visą žmonijos kultūrą filosofas vertina kaip dvasios genijaus veiklos rezultatą. Šios koncepcijos esmės neįmanoma teisingai suprasti be tų idėjų, iš kurių ji išaugo. Todėl tikslinga trumpai pažvelgti į meno filosofijos istoriją.

I. Kanto teorijoje vyrauja dialektinės idėjos, kurios pasireiškia ir genijaus sampratoje. Genijaus būtinumą I. Kantas kildina iš pačios menų prigimties: genialumas ne tai, kas iškelia vieną žmogų aukščiau kito, o tai, kas atskiria vieną dvasinės struktūros tipą nuo kito, taip pat ne mažiau vertinga. Genijus — tai talentas (gamtos dovana), kuris diktuoja menui taisykles. Svarbiausias kantiškojo genijaus bruožas — originalumas. Vadinasi, ši genijaus samprata dar tolima tai, kuri įsitvirtina vėlyvesnėje meno filosofijoje. Tačiau harmonija tarp „genijaus laisvės“ ir „visuotinės lygybės“ netrukus buvo pažeista romantikų, kurie, J. G. Fichtės voliuntarizmo veikiami, paskelbia „genialaus subjekto laisvę aukščiau visko“. Romantinės pasaulėžiūros gelmėse bręsta naujas požiūris į genijų, kaip į unikalią asmenybę, dvasios aristokratą, aiškiaregį, iškilusį aukščiau pilkos, vulgarios masės. Romantikai nuosekliau plėtoja menininko-genijaus išskirtinumo idėją. Šiuos romantikų požiūrius perima F. Šelingas, kuris genijaus veikloje išvelgia sąmonin-

⁷ Шопенгауер А. Мир как воля и представление. — Т. 1. — С. 273—274.

gujų ir nesąmoningųjų pradų sintezę. Genialumu F. Šelingas vadina tą protu „nepasiekiamą pradą“, kuris, nepriklausydamas nuo laisvės, suteikia objektyvumo jau suvoktai realybei. Išaukštindamas genijaus unikalumą, F. Šelingas kartu siūlo plėtoti elitarinę genijaus koncepciją.

A. Šopenhauerio vaizduotės sukurtame iracionaliame pasaulyje genijai, iškilę aukščiau masės, įgauna metafizinę prasmę. Jų misija — suteikti žmogui trumpalaikį laimės ir gyvenimo prasmės jausmą. Genijaus būtyje savotišką pateisinimą įgauna „kančiose ir beprasmybėje paskendęs pasaulis“. Menininkas genijus — tai tarsi būties žaizdų gydytojas, kuris nemirtingais kūriniais padeda žmogui iš asmenybės virsti „amžinuoju subjektu“.

A. Šopenhaueris įteisina jau romantikų nužymėtą genijaus priešpriešą paprastam žmogui ir iškelia jį į nepasiekiamas aukštumas. Eilinis žmogus, anot filosofo, nors ir mato aplinkinio pasaulio daiktus bei reiškinius, bet, įsuktas į gyvenimo sūkurį, nesugeba suvokti jų esmės. Jo intelektas yra valios vergas ir mato vien tik naudą. O genijus, priešingai, nepaprastai išugdyto intelekto dėka išsivaduoja iš „valios“ įtakos, atsiriboja nuo naudos ir išplėtoja „tikrąją“ pasaulio esmę. Taigi genialumas, A. Šopenhauerio nuomone, skatina neišvengiamą menininko konfrontaciją su vyraujančiomis visuomenėje politinėmis bei ideologinėmis normomis. Ši filosofo mintis tiesiogiai atspindėjo realią menininko, aktyvaus realybės pertvarkytojo padėtį merkantilinių vertybių pasaulyje, kur netgi patys šviesiausi jo norai bei siekiai buvo pasmerkti žlugti.

Kalbėdamas apie genijaus — masės poliarizaciją, A. Šopenhaueris teigia, kad pasaulyje egzistuoja ir tokie talentingi žmonės, kurie, nebūdami genijais, kupini genijaus nuotaikos. Pastarieji netgi sugeba pakilti iki genialumo. Tokie talentai visuomet gimsta laiku ir puikiai jaučia savo epochos dvasią bei poreikius. Kurdami tai, kas neprasoka epochos ribų, jie nesunkiai susilaukia oficialaus pripažinimo, materialinės gerovės, bet jų kūryba greit praranda aktualumą.

A. Šopenhauerio nuomone, tarp genijaus ir jį supančios aplinkos negali būti prasmingo kontakto, nes genijus vadovaujasi visiškai kitokiais principais negu dauguma žmonių, gyvenančių pagal valios diktuojamus įstatymus. Distancija tarp dvasinio elito (genijų) ir „naudos žmonių“ A. Šopenhauerio teorijoje neįveikiama. Išplėsdamas genijų iš epochos socialinio konteksto, filosofas kategoriškai neigia genijaus kontakto su aplinkiniu pasauliu galimybę, tarsi matydamas šiame „kontakte“ pavojų genijaus „išskirtinumui“.

A. Šopenhauerio genijaus koncepcija susijusi su po požiūriu į meninės kūrybos procesą. Menas, filosofo įsitikinimu, gimstas iš nevaldomų žmogaus instinktų, kurių užuomazgas galima užfiksuoti nesąmoningame vaikų elgesyje arba psichinės ligos atveju. Psichologijos požiūriu toks aktyvus smegenų veiklos pasireiškimas galės būti interpretuojamas kaip „monstris per excessum“, t. y. kaip tam tikra išsigimimo ar psichinės anomalijos forma. Ten, kur hipertrofuota intelekto jėga pasireiš-

kia taip galingai, kad sugeba sukurti aiškų ir objektyvų išorinio pasaulio vaizdą, prieštaraujantį nepaklusnios valios tikslams, ten jau egzistuoja to nenormalumo užuomazgos, kurios įjungiamos į genialumo sąvoką⁸. Vadinasi, analogija su vaikų psichika A. Šopenhauerio nebepatenkina, jis, žengdamas romantikų nužymėta kryptimi, mėgina rasti naujų sąsajų tarp genijaus „unikalumo“ ir psichinių anomalijų.

Jau romantikai laikė beprotybę meninės kūrybos šaltiniu. Beprotybės išaukštinimas romantikų veikaluose išreiškė begalinę žmogaus kančią bei kraštutinį „sąmonės skilimą“ (E. Hofmanas, Fr. Helderlinas) ir buvo sąlygotas jų eskapizmo, t. y. bėgimo iš realių prieštaravimų į idealizuotą dvasinį pasaulį (Dž. Baironas, Ž. Nervalis). A. Šopenhaueris irgi laikė genijus nukrypimu nuo normos. Jo nuomone, genijus savo veikla ir poelgiais panašus į psichinį ligonį, nes gyvena atitrūkęs nuo įprastinių socialinių ryšių, tarsi ateivis iš kitos planetos, pasižymi ypatingu jautrumu, suintensyvinu pasaulio suvokimu. „Tarp genijaus ir bepročio egzistuoja tokia riba, kurioje jie suartėja ir netgi pereina vienas į kitą“⁹. Ši tezė stimuliuo psichopatologines koncepcijas (C. Lambrozgas, M. Nordau), kuriose mistifikuojama meninės kūrybos prigimtis, genialumas aiškinamas maniakiškumu, šizofrenija ir pan.

Gvildendamas meninės kūrybos proceso problemas, A. Šopenhaueris linksta į intuityvizmą, teigia, kad protu galima pažinti tik „paviršutiniškus“ aplinkinio pasaulio santykius. Tačiau toks pasaulio pažinimo būdas svetimas menininkui-genijui, siekiančiam atskleisti giliają daiktų esmę intuicijos dėka. Šitai filosofas teoriškai atmeta realistinio atspindėjimo požiūrį, nuvertina proto vaidmenį ir rutulioja teoriją apie paslaptinę menininko intuicijos galią.

Racionalisto R. Dekarto tezė apie „intelektualinę intuiciją“ („intuitus mentis“) teigia, kad intelektas esąs absoliutus pasaulio pažinimo šaltinis. I. Kantas šį racionalizmui būdingą pažintinį optimizmą iš pagrindų išklabino. Neneigdamas intuityvaus pažinimo, jis įrodinėjo, kad pažinimas įmanomas ne kaip intelektinė, o tik kaip jutiminė intuicija. Tuo jis apribojo pažinimą reiškinių sfera ir atsisakė „intelektinės intuicijos“ paslaugų. I. Kantui svetimas romantikų požiūris į genijaus intuiciją kaip giliausią pažintinės mąstymo jėgos išraišką.

F. Šelingas intelektualinės intuicijos koncepcijoje atsisakė empirizmo ir rėmėsi romantikų išaukštinta genialia aristokratiška intuicija. Interpretuodamas menininko intuiciją kaip „dialektinę sąmoningo ir nesąmoningo prado tapatybę“, jis laikė intuiciją aukščiausią dialektine intelekto raidos pakopa. Požiūris į intuiciją kaip iracionalų, alogišką reiškinį F. Šelingui svetimas. Jis skelbia neginčijamą intelektualinės veiklos prioritetą.

Nors A. Šopenhaueris ir ironizuoja dėl F. Šelingo intelektualinės intuicijos teorijos („interpretuoti protą kaip betarpišką pažinimą — grubus

⁸ Žr.: Шопенгауер А. Мир как воля и представление.— Спб., 1893.— Т. 2.— С. 460.

⁹ Шопенгауер А. Полное собр. соч.— Т. 3.— С. 196.

melas“), bet savo meninės intuicijos koncepcijoje jis seka F. Šelingo pėdomis. A. Šopenhaueris skiria dvi pagrindines pažinimo formas — refleksyvų ir intuityvų. Pirmoji, būdama sąlygiška, galiausiai neišvengiamai atsiremia į intuiciją. Intuityvus pažinimas čia vertinamas kaip „aukščiausias“ ir „absoliutus“. Pokantinė vokiečių klasikinio idealizmo meno filosofija (F. Šelingas, G. Hėgelis) pabrėžė absoliučią antjutinę proto (Vernunft), atliekančio dialektinius minties šuolius, reikšmę, o A. Šopenhaueris atkreipė dėmesį į intelektą (Verstand). Meninės intuicijos reikšmę jis sieja ne su abstrakčiomis proto idėjomis, o su konkrečiu unikalios asmenybės (genijaus) intelektu ir interpretuoja kaip „intelektoto perteklių“, galintį meniniais vaizdais parodyti, kas yra gyvenimas ir kokia jo esmė. A. Šopenhauerio intuicijos teorijai trūksta nuoseklumo, filosofas nesugeba išspręsti prieštaravimo tarp antjutinio platoniškojo idėjų pasaulio ir tos meninės idėjos, kuri įkūnijama konkrečiame vaizde.

Pasak V. Asmuso, A. Šopenhauerio intuicijos koncepcija žymi perėjimą iš klasikos į reakcingą romantizmą. A. Šopenhaueris intuiciją vertina ne kaip „mistinę“, priešingą intelektiniam pažinimui būdą, o kaip ypatingą, intuityvų, bet intelektinį pažinimą. „Mintis apie intelektinį intuicijos pobūdį — tai vienas iš fundamentinių Šopenhauerio pažinimo teorijos principų“¹⁰. Tačiau, kita vertus, kai A. Šopenhaueris aprašinėja konkrečias genijaus intuicijos pasireiškimo formas, tuomet neretai jo meno filosofijoje vėl atgimsta iracionalūs, voliuntaristiniai motyvai. A. Šopenhaueris nesuvokia, kad intuicijoje nėra nieko mistiško, kad ji remiasi sudėtingais žmogaus jutimo organų bei psichikos mechanizmais.

Intuityvaus prado išaukštėjimas A. Šopenhauerio veikaluose siejasi su instinktų ir nesąmoningų psichikos galių vaidmens pervertinimu. Genialaus menininko jis neatsieja nuo galingos biologinės energijos, aistringą temperamento. Toks požiūris paverčia meninės kūrybos procesą fiziologinių reiškinių analogu. Menininko instinktas ir temperamentas čia laikomi pagrindiniu meninės kūrybos šaltiniu. Jie suteikia gimstančiam meno kūrinui bendrą kryptį, o vėliau įsijungęs intelektas tęsia atskirų kūrinio detalių formavimo bei koregavimo procesą.

A. Šopenhaueriui genialus meno kūrinys yra visiškai spontaniškas, be jokių minčių. Aukščiausioje kūrybinio proceso stadijoje sąvokos praranda bet kokią reikšmę, nes „kompozitorius (t. y. menininkas pačia giliausia šio žodžio prasme.— A. A.) atskleidžia vidinę pasaulio esmę tokia kalba, kurios jo protas nesupranta, kaip kad somnambula magnetizmo būsenoje išvelgia daiktuose tai, apie ką nemiegodamas neturi jokio supratimo“¹¹. Tokie kūriniai įkūnija laisvą genijaus kūrybinio įkvėpimo polėkį. Geriausiais A. Šopenhaueris laikė eskiziškus, iš principo neišbaigtus kūrinius, pagimdytus laisvos improvizacijos. Taigi A. Šo-

¹⁰ Асмус В. Ф. Проблема интуиции в философии и математике.— М., 1965.— С. 113.

¹¹ Шопенгауер А. О сущности музыки.— Пг. // М., 1919.— С. 8.

openhaueris gvildena ir svarbią „non-finito“ arba, kitais žodžiais tariant, meninio kūrinio neužbaigtumo problemą. Čia jo idėjos glaudžiai siejasi su orientalistine ir nūdiene meno filosofija.

Pažymėtina, kad A. Šopenhaueris buvo vienas iš pirmųjų Vakarų Europos mąstytojų, ryžtingai atsisakusių tradicinio europocentrizmo ir iškėlusių Rytų ir Vakarų kultūrinio dialogo butinumo problemą. A. Šopenhauerio pasaulėžiūrą formavosi veikiami senovės indų filosofijos. Jo meno filosofija ir čan, dzen, daosizmas turi panašių bruožų: linksta į filosofinio ir meninio mąstymo sintezę, pabrėžia ypatingą estetinių bei etinių klausimų reikšmę, pasaulį traktuoja kaip kančios buveinę, skelbia to pasaulio „nerealumą“, pabrėžia individualios valios lavinimo svarbą. Šopenhaueriškas „valios“ principas pagrindiniais bruožais artimas orientalistiniam „dao“. A. Šopenhauerio iracionalizmas priešpriešina savąją žmogiškosios būties sampratą europietiškamajam racionalizmui, o daosizmas bei čan (dzen) nuolatos polemizuoja su racionalistinėmis konfucijietiškomis normomis. Iš čia kyla panašus tikrovės ignoravimas, ypatingas dėmesys žmogaus vidiniams išgyvenimams, introspekcijai, intymiausiems jausmų, nuotaikų pokyčiams ieškojimas atsakymo į sudėtingus būties klausimus „neišmatuojamoje kaip ir būtis“ asmenybėje. Abiem koncepcijoms būdingas taip pat „atleidžiamosios“ meno paskirties supratimas, intuicijos, kaip tobuliausio pažinimo instrumento, išaukštinimas, mėginimas įteisinti vaizdinio pasaulio pažinimo nepriklausomybę nuo loginio prado. Meninės kūrybos subjekto sampratoje ženkli personalistinė orientacija, vienatvės poetizavimas. Ryškus meninės sąmonės bėgimo nuo išorinio pasaulio šurmulio į grynosios kontempliacijos sferą motyvas.

Daug paralelių ir meninės kūrybos proceso traktavime: menininkogenijaus iškėlimas (tik Rytų teorijose labiau prislopinti elitariniai motyvai) ir „non-finito“ koncepcijos, meninės kūrybos akto aprašymai. Abiem atvejais grožio esmė pasiekama „atskleidžiant paslaptinę Majos šydą“, t. y. intuityviai prasiskverbiant pro „atsitiktinį“ fenomenų pasaulį į būties esmę. Meninės kūrybos procese lemiamas vaidmuo skiriamas nesąmoningai veiklai, kai vidinė menininko intencija pasireiškia visiškai spontaniškai. Menininkas suvokiamas kaip tiesioginis „pasaulinės valios“ (A. Šopenhaueris) arba „dao“ (daosizmas, čan, dzen) transliatorius. Menininko kūrybinio akto aprašyme pabrėžiama dvasinio prašviesėjimo reikšmė. Tačiau Rytų kryptyje aptinkame žymiai gilesnę dialektikos pajutimą, išplaukiantį iš „I czino“ („Permainų knygos“).

A. Šopenhauerio meno filosofijoje ryškus blaškymasis tarp idealistinės gnoseologijos ir psichologijos, tarp meninio ir mokslinio pažinimo, tarp intuicijos ir intelekto, tarp metafizinio antjutiminio idėjų pasaulio ir konkrečios jutiminės idėjos. Menas mechaniškai atplėšiamas nuo subjektyvaus asmeninio prado, kuris interpretuojamas kaip „nesubstancionalus“, „tikrojo“ meno sfera apribojama metafizinės pasaulio esmės („ob-

jektyvių būties tikslų") pažinimu. Filosofas kviečia menininkus atsiskyti individualybės ir tapti grynu, bevaliu pažinimo objektu. Meno ryšių su tikrove problema sprendžiama ne nuosekliai, ryškus prieštaravimas tarp meninės kontempliacijos teorijos ir filosofo skelbiamo askeetiško kvietistinio idealo. Norėdamas išvengti nenuoseklumo, filosofas visiškai nemotyvuotai išlaisvina kontempliaciją iš bet kokių prieštaravimų.

A. Šopenhauerio meno filosofijoje išryškėjo daugelis dekadentinių tendencijų, kurios labiausiai pasireiškė daug vėliau, nes tarp A. Šopenhauerio idėjų ir aktualių jo laiko meno poreikių egzistavo nemaža propraša. Rašydamas apie žmogų, jis nuolatos akcentavo „tamsiųjų“ jo psichikos klodų reikšmę. Šamonės reikšmės nuvertinimas sudaro pagrindinį šopenhaueriškojo voliuntarizmo patosą. Vadindamas genijų „metafizinio pasaulio branduoliu“, ikūnijančiu ištisą mikrokosmosą, A. Šopenhaueris pataikauja lėkštoms menininkų ir prie jų prisiplakusios liumpeninteligentijos atstovų ambicijoms. Toks požiūris padėjo įteigti menininkams, kad jiems visiškai nebūtina gilintis į tikrovę, nes pasinerdami į „neišmatuojamas kaip ir pats pasaulis“ savo sielos gelmes, jie pasiekia tikrąją būties esmę. Taip A. Šopenhauerio meno filosofija pasisako prieš realistinį meną. Su jo vardu siejamas pesimizmo ir voliuntarizmo įtakos augimas. Skelbdamas neribota fiziologinių instinktų galią, pervertindamas subjektyvių menininko savybių reikšmę meninės kūrybos procese, A. Šopenhaueris skatina meno sferos biologizavimą ir subjektyvizavimą.

Plėtodamas formalistines I. Kanto estetikos tendencijas, A. Šopenhaueris nuvertina turinio reikšmę mene. Jis atskiria meno kūrinio formą nuo materialaus jo pagrindo ir suartina ją su abstrakčia idėja. Taip iškeliamas mintis, kad „gilioji“ formos esmė suvokiama abstrakčiai ir intelektualiai¹². Ir pagaliau būdingiausiomis genialaus kūrinio savybėmis jis paskelbia „nesuinteresuotumą“ ir „formos grožį“. Ieškodamas meninės kūrybos ištakų dvasinėse anomalijose, instinktuose ir mistiniuose praregėjimuose, A. Šopenhaueris mistifikuoja kūrybos proceso esmę ir atveria kelius meno dehumanizacijos teoriniam pagrindimui.

Pasižyminti aštria meno fenomenų pajauta ir minties raiškumu A. Šopenhauerio meno filosofija tapo įtakinga tolimesnei teorinės minties raidai. „Gyvenimo filosofijos“ pradininkas F. Nyčė perėmė iš A. Šopenhauerio valios kategoriją, kuri transformavosi jo koncepcijoje į aktyvią „valią gyventi“. A. Šopenhauerio idėjų veikiamas formavosi F. Nyčės individualizmas, elitarizmas, formalizmas, polinkis į filosofinės problematikos estetizavimą.

A. Šopenhauerio meno filosofijos įtaką patyrė intuityvizmo pradininkas A. Bergsonas, kurio veikalai, A. Losevo žodžiais tariant, buvo ant-

¹² Шопенгауер А. Собр. соч.— М., 1970.— Вып. 14.— С. 744.

rašis A. Šopenhauerio idėjų leidinys¹³. Iš A. Šopenhauerio A. Bergsonas perėmė centrinės savo koncepcijos idėjas: mokymą apie intuíciją, „trukmę“ („durée“), „gyvenimiškąjį polėkį“ („elan vitale“), taip pat polinkį į alogizmą, rafinuotą antiintelektualizmą, filosofijos problemų estetizavimą bei psichologizavimą.

Psichoanalitikų dėmesys fiziologijai, nesąmoningiems žmogiškosios psichikos aspektams, požiūris į seksualius instinktus kaip pagrindinį meninės kūrybos šaltinį — tai irgi savo ištakomis siekia A. Šopenhauerį. Iš pastarojo darbų išsirutuliojo psichoanalitikų mokymas apie „sublimaciją“ — pozityvią instinktyvių jėgų apvaldymo formą, idėjos apie genialumo ir psichinės patologijos, meno ir sapnų ryšius.

A. Šopenhauerio veikaluose glūdi egzistencialinio mąstymo užuomazgų. A. Šopenhaueris artimas egzistencialistams gyvenimo prasmės ieškojimais, teze apie neįveikiamą žmogiškosios egzistencijos krizę, tragiškumo išaukštinimu, pesimistiniais būties apmąstymais „mirties“ akivaizdoje ir pažangos neigimu.

A. Šopenhauerio įtakos pėdsakų taip pat aptinkame E. Huserlio fenomenologijoje, J. Burkharto kultūrologijoje, I. Teno ir M. Giujo sociologinėse koncepcijose, K. Fidlerio ir A. Ryglio „meno imanentiškumo“ teorijose.

Stiprų poveikį A. Šopenhauerio meno filosofija padarė XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios literatūrai bei vaizduojamajai dailei. Ši filosofija įgavo platų atgarsį ne tik vokiškai kalbančiose šalyse, bet ir Prancūzijos menininkų sluoksniuose. Jo populiarumą šioje šalyje galima paaiškinti vokiečių filosofui būdingu stiliaus elegantiškumu, sugebėjimu aiškia ir suprantama forma gvildinti aktualias žmogaus būties ir kūrybos problemas. Kaip puikus žodžio meistras, linkęs į moralizavimą, A. Šopenhaueris organiškai įsijungė į egzistencialinės pakraipos prancūzų moralistų tradiciją (B. Paskalis, M. Montenis, Men de Biranas). Kita vertus, A. Šopenhauerio estetizmas, minties raiškumas, kupina intuityvizmo bei ironijos idėjų dėstymo maniera, vaizdingumas ir ypač intymus, asmeninis filosofavimo stilius gimdo darnią psichologinių asociacijų seką, suteikiančią netgi prieštaringiausioms jo idėjoms išbaigtumo ir nuoseklumo iliuziją.

XIX a. antrosios pusės natūralistinės ir realistinės pakraipos prancūzų rašytojai (E. Zolia, G. de Mopasanas, G. Floberas, T. Gotjė, broliai Gonkūrai) žavėjosi A. Šopenhauerio meno filosofijos artimumu žmogaus būties klausimams, vienvės išaukštinimu, fiziologinių instinktų „apnuoginimu“, intuityvaus meninio pažinimo prioriteto skelbimu, proto argumentų ir nusistovėjusių tiesų bei autoritetų neigimu.

Simbolistai, linkę į mistinį paslaptį, nežvelgiamų būties gelmių ieškojimus, surado šioje filosofijoje daug jiems artimų idėjų. Žymus šio judėjimo teoretikas Remy de Gurmonas konstatuoja, kad jo kartos

¹³ Лосев А. Ф. Гибель буржуазной культуры и философии: Послесловие // Хюбшер А. Мыслители нашего времени.— М., 1962.— С. 334.

prancūzų rašytojai filosofinį išsilavinimą semiasi iš A. Šopenhauerio veikalų¹⁴. Š. Bodlerui, P. Verlenui, G. D'Anuncijui ir jų bendražygiams artimas tragiškas A. Šopenhauerio pesimizmas, misticizmas, erotikos kultas, „grynojo meno“ išaukštinimas.

A. Šopenhauerio įtakos pėdsakų galime aptikti ir daugelio pažangių menininkų kūryboje. Jie šio filosofo asmenyje neretai išvelgia naujų dvasinių vertybių skelbėją. Vieni jų A. Šopenhauerį laiko didžiu žodžio meistru, „pasižyminčiu neregėtu vokiečių filosofijoje stiliaus elegantiškumu, tikslumu, aistringumu, klasikiniu grynumu“ (T. Manas), kurį „būtina skaityti vien dėl jo literatūrinio stiliaus“ (P. Kafka). Kiti į A. Šopenhauerį žvelgia kaip į „tamsiųjų žmogiškosios asmenybės pusių bei paslėptų poelgio motyvų mechanizmų atskleidėją“ (S. Cveigas). A. Židui imponuoja A. Šopenhauerio individualizmas, voliuntarizmas, žmogaus būties klausimų svarbos pabrėžimas. M. Prustui jis artimas savo pietistine etika, reiškinių esmės ieškojimu, intuityvaus pažinimo ir išgrynintų prisiminimų, atskirtų nuo išorinio pasaulio, aukštinimu.

Tačiau ypatingą populiarumą A. Šopenhauerio meno filosofija įgavo tarp XX a. pradžios avangardistinės pakraipos rašytojų, dailininkų ir muzikantų, kurie „didžiojo pesimisto“ veikaluose surado savojo nihilizmo tradicinių kultūros vertybių atžvilgiu teorinį pateisinimą.

Įvairių modernistinės pakraipos kryptių lyderiai (V. Kandinskis, A. Šonbergas, A. Bergas, A. Fon Vebernas, F. Kupka, P. Klėjus, F. Markas, A. Kubinas, Dž. Kiriko), siekę teoriškai pagrįsti savo poetiką ir meno praktiką, sėmėsi idėjų iš A. Šopenhauerio meno filosofijos. Modernizmas iš šio filosofo pasaulėžiūros perėmė pesimizmą, voliuntarizmą, elitarizmą, instinktų ir sąmonės kulto skelbimą, tikrovės reikšmės ignoravimą, siekimą atskleisti metafizinę pasaulio esmę, meninės formos suabsoliutinimą.

---

¹⁴ *Remy de Gourmont. Promenades literaires* // *Mercur de France*.— Paris, 1920.— P. 71.